

Csaba László*

Az élhetőbb Magyarország esélye

A tanulmány azt a kérdést vizsgálja, hogy társadalmi értelemben mennyire volt sikeres Magyarország átalakulása az elmúlt két évtizedben. Megállapítja, hogy a gazdasági siker és a társadalmi deficit kettőssége mellett az első másfél évtized tartalékai kifulladásban vannak. Az uniós tagság csak esélyt, de nem biztosítékot jelent az új szakasz sikeres véghezvitelére. 2007-ben egészen más kihívások előtt áll az ország, mint 1995-ben állt. Ebből is adódóan ezúttal a fenntartható növekedés és az eddigieknél eredményesebb társadalompolitika kettőssére, illetőleg a mindezt megalapozó irányok fölvezetésére teszi kísérletet.¹

A kétezres évek első évtizedére világossá vált, hogy Magyarország történelmében ismét véget ért egy korszak. Az uniós tagsággal 2004-re bizonyára lezárult a rendszerváltozás 1989-ben, az egypártrendszer és a szovjet birodalom megrendülésével megindult szakasza. Immár nem a piacgazdaság és a demokrácia kiépítése, intézményeinek megszilárdítása, a magántulajdonon és az egyéni szabadság védelmén alapuló alkotmányos rend megteremtése és megvédése a feladat. És a számos nehézség ellenére a gazdasági növekedés esélye sem kérdéses, bár mértéke és főképp a megtermelt jövedelem méltányos elosztása sok tekintetben nyitott kérdés volt és marad is. Románia és Szlovákia uniós tagságával a Kárpát-medencében élő magyarság túlnyomó részének kirekesztettsége megszűnt. Szerbia és Ukrajna távoli, de nem valós európai uniós kilátásai pedig esélyt adnak a szóránymagyarság helyzetének, és különösen a gazdasági kereteknek kedvező irányú befolyásolására. Ez a XX. században kialakult szétszakítotttság meghaladását teszi lehetővé, nem utolsósorban az infokommunikációs technológia elterjedése és a személyek szabad mozgása, illetve a gazdasági vérkeringés helyreállása okán is. Utóbbiban nem csekély szerepet játszottak már eddig is a közbeszédben gyakran elmarasztalt nemzetközi vállalatok, valamint a környező országokban immár milliárd eurós nagyságrendben befektető, transznacionalizálódó magyar és itthoni telephelyű cégek is, az OTP-től a MOL-ig és az MKB-ig terjedő körben. Ezek ugyanis nemcsak a jelszavak szintjén tekintik valós egységnek a Kárpát-medencét illetve Közép-Európát, hanem a mindennapi együttműködés gyakorlatában is.

* A szerző a Magyar Tudományos Akadémia levelezős tagja, a CEU, a DE és a BCE egyetemi tanára, az MTA Közgazdaságtudományi Bizottságának elnöke. Köszönettel tartozom – a szokásos megszoritásokkal – Vörös Imre, Szakolczai György és Györfly Dóra e kézirat előzetes változatához fűzött észrevételeiért.

¹ Ez a cikk a püspökker szociális körlevelének évfordulóján tartott konferencia (Budapest, 2006. május 19.) előadásán alapul, melyet a Sapientia Főiskola ad közre. A jelen elemzés alapvetően átdolgozott, kibővített és a bíráló észrevételek valamint az újabb irodalom alapján módosított és korszerűsített változat.

Az új szakasz sajátosságai

Az uniós taggá vált Magyarországon – a társadalomtudósok és a közbeszéd egy részének várakozásaira rációval – nem egy soha nem látott, kóros, zavaros, tudományosan elemezhetetlen és politikailag kezelhetetlen kelet-európai képződmény, leányneven vadkapitalizmus jött létre. Az ország sosem válhatott volna a nyugati világ meghatározó szervezetei, a NATO, az OECD, az Európa Tanács és főleg az Európai Unió tagjává, ha az egymást követő kormányok – rögtönzéseket és tévedéseket sem nélkülöző – intézkedései nem álltak volna össze egyfajta egységes szerkezeté, melyet a szociális piacgazdaság és a parlamentáris/képviselői demokrácia, átfogó közjogi értelemben pedig az alkotmányosság fogalmaival írhatunk le. S bár minden fogalom vitatható és átértelmezhető, s a valóságot természete szerint csak részben fedi le, mégsem lehet kétséges, hogy az említett jellemvonások fennállnak. Mi több, – különösen a fentebb sorolt szervezetekbe történt fölvetelünk folyamatában – a külső megfigyelők sora rendszeres fölmérésekkel ellenőrizte, mi minden valósult meg a gyakorlatban a szándékokból.² Az EU a közösségi vívmányok átvételével foglalkozó többéves eljárás (az *acquis screening*) során különösen nagy súlyt helyezett az említettek gyakorlati vizsgálatára. És az a tény, hogy az országban rendszeres választásokra és hatalomátadásra került sor, hogy az Alkotmánybíróság kormányzati döntéseket felülről határozatainak érvényt szereznek, hogy a gazdaságban a vagyongyarapítás logikája érvényesül, s alkalmazzák a nemzetközi számviteli és egyéb kimutatási szabványokat, és hogy 2006-ban 4 százalék alá szorult az infláció és rendszeressé vált a számlák kifizetése – a korábbi körbetartozások és nemfizetések helyén – meglehetősen egyértelműen igazolják a fentieket.

A fentieket téves lenne panglossi módon értelmezni, vagyis hogy beköszöntött volna minden világok legjobbika. Az azonban az alább még taglalandó fogyatékoságok mellett és ellenére sem lehet kérdéses, hogy a hazánkban létrejött gazdasági és társadalmi berendezkedés *minősége* nem különbözik immár az EU átlagától. Az átlag – a tűz és a víz közt félúton – mindig elfedi a részleteket. De vajon nem maradt-e érdemben különböző, a növekedéstől a konyhaművészetten át az emberek mentalitásáig Finnország és Görögország, Írország és Románia? Vélhetőleg épp az lenne a meglepő, sőt aggasztó, ha e különbségek elmosódóban lennének. Ahogy tartós különbség mutatkozik, mondjuk a család társadalmi szerepének lengyel és svéd megítélésében, vagy a lágy kábítószer forgalmazásának holland és francia felfogásában, vagy akár a korrupció kiterjedtségének országonkénti mértékében, úgy értelemszerűen eltérések vannak a gazdaság és a társadalom egyéb jellemzőiben is. Ez azonban nem igazolja, mint gyakran vélik, az átalakulás egész stratégiájának elhibázottságát, legföljebb az, hogy a rendszerváltozás is „emberi cselekvés, de nem emberi terv eredménye” (*Hayek 1995:292*). A végeredmény értelemszerűen nem képezi le egyik rendszerváltó erő elképzelését sem, de ez talán nem is olyan nagy baj. Hiszen a rendszerváltozás kezdetén a legbefolyásosabb erők – jórészt politikai opportunizmusból, de őszinte informátlanságból is – különféle harmadikutas és utópista/megvalósíthatatlan elképzelésekkel álltak elő, amelyek révén sem a gazdaság tartós növekedését, sem az új társadalom békés meggyökerezését nem lehetett volna megvalósítani.³

² E tekintetben gyakorta megfogalmazódik magukat igényesnek tartó kiadóknál megjelent művekben is (legutóbb: Bogár 2006), hogy ez egyfajta amerikai, illetve a nemzetközi tőke által diktált folyamat lett volna. Miközben az állítást gyakorta halljuk, bizonyítása még senkinek sem sikerült. Annál is kevésbé sikerülhetett, mert az EU a vizsgált időszakban önazonosságát a vizsgált időszakban erőteljesen épp Amerikával szemben határozta meg, továbbá mert a befektetők túlnyomórészt nem amerikaiak voltak. Sőt, 1997 óta készületi hitelmegállapodás sem köti az országot, és az IMF hagyományosan nem szól bele az EU-tagállamok belügyeibe.

³ Lásd bővebben Laki Mihály (1989) és Lányi Kamilla (1996) elemzéseit.

Érdeemes megjegyeznünk, hogy a társadalomtudományokban, úgy tűnik, világszerte leáldozóban van a különféle íróasztal mellett kiötlött tervezetek társadalmak egészén való kikísérletezését és megvalósítását célzó tervezetek, röviden a *konstruktivizmus* napja. A szörnyűséges XX. század nem feledhető örökségéként a demokratikus társadalmak általában, azon belül pedig a gazdaság és a társadalom különféle részterületeinek kutatói konkrétan jogos távolságtartással élnek világszerte azokkal a társaikkal szemben, akik továbbra is egyetlen nagy – általuk kiötlött, többnyire vezetésük alatt megvalósítandó – tervezet mentén szeretnék be- vagy átrendezni a világ egészét, vagy akár csak egy országot, annak sokmillió lakójának életével egyetemben. Különösen jogos és általános az ellenállás akkor, ha senki által nem ismert, meg nem választott személyek által zárt kabinetekben kiötlött titkos, meg nem vitatott és társadalmilag nem legitímált tervezetekkel próbálják meg mindennapjainkat átszabni. Bármi legyen is a kezdeményező szándéka, az eredménytől való jogos félelem mozzanata nem iktatható ki, főleg ha továbbra is azt valljuk, hogy a cél nem szentesíti az eszközt. Olyan gyakori lehetett és volt is a tévedés esélye a társadalomátszabó tervezetek eddigi, jó másfélszázados történetében, olyan nagymértékű és így igazolhatatlan a tervek és a tények eltérése, hogy az ezekkel szembeni fönttartások axiomatikusan adottságnak tekintendők minden demokratikus közegben. És tegyük hozzá, az indiai Amartya Sen (2003) épp azért kapta a közgazdasági Nobel-díjat, mert megmutatta: a szegény emberek tömege sem tekinthető – még átmenetileg sem – a felvilágosult elit kísérletező kedve tárgyának, hanem alanya és alakítója kell, hogy legyen saját sorsa jobbra fordításának.

Épp ezért érdemes fölidézni Tolsztoj *Anna Kareniná*-jának kezdősorait: „A boldog családok mind hasonlók egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az”. És erre rímelt Churchill sokat idézett mondása a demokráciáról és a piacgazdaságról is: rossz ugyan, de még mindig jobb minden alternatívánál, ami helyére léphetne. A XX. század nempiaci és nem demokratikus kísérletezései Kubától Észak-Koreáig és Németországtól Iránig minden kulturális közegben és minden fejlettségi szinten, tetszőleges ideológiai köntösben is rendre kudarcba fulladtak, már amennyiben az emberhez méltó életet és a személy szabadságát alapértéknek, a jólét társadalmi növelését pedig tartós sikermércének tekintjük. A „tartós”-on nem néhány év, hanem néhány évtized távlata értendő, a növekedésmélet és a történelem szokásos léptéke szerint.

Magyarországon tehát jogos és elterjedt az elégedetlenség, amennyiben a létrejött gazdasági és társadalmi berendezkedés nem felelt meg azoknak az ígéreteknek, amelyek révén az elmúlt két évtized politikai vezetői kormányoztak. Értelemszerűen igen nagy lett az eltérés a 2000-es években, amikor a gazdaságról szóló közbeszédet a populizmus hatotta át, vagyis a választóközönség közvetlen igényeinek, mindenek előtt az osztogatás révén történő megfelelés vált normává. Elfogadottá vált gazdasági kérdésekről a Rákosi-korszak mottói szerint szólni a nyilvánosság előtt: „a határ a csillagos ég”, továbbá „minden lehet, csak akarni kell”. Nem szükséges fölidézni az állítólag igazságot osztó és állítólag jólétet fokozó intézkedések garmadáját, amelyek egyetlen közös vonása az, hogy kezdeményezőik rendre homályban hagyták: ki fizeti a révést. Márpedig a viszonylag kevés közgazdasági vastörvény egyike az, hogy ingyenebéd nincs, az állam csak az adóból beszedett jövedelmet tudja elosztani, illetve amit a külföld kölcsönöz – átmenetileg és korántsem ingyen, föllár nélkül.

Olyan értelemben is jogos az elégedetlenség, hogy a piacgazdasággal és a médiademokráciával nem az érdem szerinti elosztás – az igazságosság – szempontja jutott uralomra. Sőt, mint még taglaljuk, újfajta és sok tekintetben nem igazolható, nem célszerű egyenlőtlenségek sora alakult ki. A közintézmények és általában véve az állami szféra működésének súlyos fogyatékoságai, időnkénti – például erőszakos rendbontások idején megfigyelt – működésképtelensége, a

közterhek beszédére való alkalmatlansága⁴ is sok jogos panasz forrása. Hiszen ha nem folyik be az adó és a járulék, voltaképp meg sem lepődhetünk azon, hogy épp a közintézmények nem működnek, az általános iskolától az államvasutakig terjedő körben. Nyilván a közzféra politikai túldetermináltsága és alulfinanszírozottsága önerősítő ördögi kört alkotott, ami kontraszelekciónal és az elvándorlással együtt az elképzelhetőnél is jobban lerontotta e terület teljesítményét.

Végül, de korántsem utolsó sorban a magyar átalakulást meghatározta az a sajátosság, melyet Bruszt László (1990) és Tökés Rudolf (1998) nyomán a *kialkudott forradalom* kifejezéssel illet a politikatudomány. Ez nem mást jelent, mint a lényege szerint való kettősséget. Forradalmi az átalakulás annyiban, amennyiben a korábbi időszak játékszabályai gyökeresen megváltoztak, a diktatúrát többpártrendszer és önkormányzatiság, a hatalmi ágak szétválasztásán, a fékek és ellensúlyok rendszerén alapuló berendezkedés váltotta föl. Továbbá amennyiben, hogy a szocialista piacpótlékok és –szimulációk helyett, mint amilyen mondjuk az 1980. évi versenyrendszer vagy a gebines és vállalati gazdasági munkaközösségekre épülő megoldás volt, valódi magántulajdonra épülő piacgazdaság jött létre. Ugyanakkor a minőségi változás – szerencsére, de egyedülálló módon – nem járt vérontással. A korábbi vezető réteg, a nómenklatura tárgyalásos és békés úton adta át a hatalmat, aminek fejében viszont tartós és jelentős szerepet játszhatott és játszott is a következő évtizedek fejlődési súlypontjainak kijelölésében.

Nem célozom ehelyütt a kérdéskör ismételt (Csaba 1994) áttekintése, a lényeg szempontunkból most az, hogy föloldhatatlan ellentmondás jött létre az átalakulás tartalmi/leíró és normatív/erkölcsi mozzanatai között. Egyfelől a régi vezető réteg hatalomátmentése és vagyonosodása egyértelműen a forradalmi átalakulás *békés jellegének* záloga volt és maradt. Ha a szocializmus bevezetését világszerte kísérő sokmillió áldozatra gondolunk, akkor nem is kérdéses, „érdemes volt-e” ezt az árat megfizetni egy két világháború és egy eltiport szabadságharc megrázta országban. Másfelől viszont a hatalomátmentés mozzanata folytán a rendszerváltozás célja, értelme és transzcendens eleme, vagyis a múlt örökségével való egyértelmű leszámolás és a válságért felelősök elszámoltatása föl sem merülhetett. Mi több, az új rendszer tartalmi-erkölcsi fölényét sem nagyon lehetett a legtöbb szereplőnek meggyőzően igazolni. Vagyis nem pusztán csak arról van szó, hogy az átalakulás előbb sokaktól követelt nagymértékű áldozatot, hanem arról is, hogy ezen áldozatok erkölcsi értelmét és az ebből fakadó mozgósító erőt az átmenet békés jellegét és az új berendezkedés stabilitását biztosító, történelmileg előrevivő kompromisszumok bizony tartósan csorbították.⁵ Rövidre fogva: a gazdasági célszerűség és az erkölcsi és társadalmi értékrend viszonya tartós és jól meg nem haladható egyensúlytalanságba került. A folytonosság számos területen messze meghaladta az elkerülhetetlen mértéket – a múlttal való szembenézés egészében elmaradt. Ennek csak kis része az állampárti levéltárak és a biztonsági szolgálatok⁶

⁴ A pénzügyminisztériumban 2003 és 2006 között több vizsgálat is indult annak földerítésére, hogy miképp csökkenthetők növekvő GDP és emelkedő közterhek mellett az állam bevételei. Az eredményt érdeklődve várjuk, már amennyiben az eseti, véletlenszerű tényezőknél túlmúlító elemekre is kiterjed.

⁵ Így például az 1978–86 közötti időszak emblematikus személyiségeinek, az adósságválságért bizonyítottan személyes felelősséget viselő Fekete János egykori jegybanki alelnöknek, vagy az agitációs és propagandamunkában jeleskedő Barabás János egykori KB-titkárnak 2006 tavaszán történt kitérítése bizonyára nem segítette a „múltat végképp eltörölni” érzését. Hasonlóképpen a titkosszolgálatok egészét (és nem csak a gumicsontként rágott III/3-as főcsoportfőnökséget) évtizedeken át előbb párt- majd kormányvonalon irányító Gál Zoltán harmadik legnagyobb közjogi méltóságba helyezése (1994–98) között házelnök volt) is a megszakítottság hiányának jelképévé vált, holott az összes érdemi működési mechanizmusban a diszkontinuitás bizonyítható. Hisz nehéz lenne mondjuk az egykori kisnyilasoknak a „népi rendőrségbe” történt tömeges áttelepítéséről arra következtetni, hogy Rákosi a „nemzetvezető” Szálasi művének egyenes folytatója lett volna (más hibái miatt emlékszünk rá „meleg szeretettel”).

⁶ Figyelemre méltó kivétel e tekintetben a Rendészeti Szemle ünnepi (57. évf. 10.) száma, ami az 1956-os forradalom 50. évfordulója alkalmából jelentetett meg megrázó alaposágú tényfeltáró írásokat.

működésének máig tartó feltáratlansága, és nagyobb részét az jelenti, hogy a politikai erők a jelenkortörténet egészét saját identitásformálásuk szolgálatába állíthatták. Nincsenek tehát közzösen ismert és elfogadott narratívák, ellentétben például Németországgal, ahol az ilyenek évtizedek alatt létrejöttek. Ezt nem okozta, csak szemlélteti az egykor a nemzeti egység jelképének számító 1956-os forradalom félévszázados évfordulóján történtek sora.

A gazdasági és erkölcsi szempontok közötti egyensúlytalanság mértéke és jellege értelemszerűen nem maradhatott és nem is maradt változatlan az elmúlt két évtized során. Egyfelől a különböző időszakokat csak manipulációs szándékkal lehetne egyetlen tömbbé csúsztatni. Másfelől a társadalom és a gazdaság dinamikus átalakulása és a nemzedékváltás következtében ma már nem a 20, 40 vagy épp 80 évvel ezelőtti küzdelmek újraélése történik. Ez legfőképpen csak némely közösségek és orgánumok elképzelés- és álmvilágában zajlik.

Mi minden változott az elmúlt évtizedben?

Miközben a „végső kérdések”, mint az emberi természet, vagy a jó mibenléte, értelemszerűen a változatlan világába tartoznak, a társadalmi és a gazdasági valóság azonban nagyon is változékony. Különösen az átalakuló országokban ment végbe sokféle mennyiségi és minőségi változás, aminek következtében egy öt vagy tíz évvel ezelőtti tudományos munka ma már semmitmondónak, sokszor félrevezetőnek számíthat.⁷ Ezért érdemes a változás néhány elemének szemléltetésével kezdenünk!⁸

A nemzetgazdaság összteljesítményét jelző mutató, a bruttó hazai termék 1996–2000 közt is, és 2001–2005 közt is átlagban 4,2%-kal bővült. Ez lényegesen meghaladja az Európai Uniót ugyanebben az időszakban jellemző 2,9 és 1,7%-ot, ráadásul a kétezres években az ütemkülönbség még nőtt is. 2006-ban előzetes adatok szerint az EU 2,7, Magyarország 3,9%-kal növelte teljesítményét, vagyis a fejlettségi különbség csökkenése megindult. Hazánk 14,4 ezer eurós egy főre jutó jövedelme (vásárlóerő-paritáson) az EU25 átlagának 61,4%-a volt 2005-ben, míg mondjuk Szlovákiáé 55%, Észtországé 60%, Lengyelországé 49,8%. Szó sincs tehát arról, hogy „leköröztek volna” bennünket, legfőképpen az előny némely területen ma kisebb, mint egy-két éve (ez sem jó hír). A bérszínvonal 2001–2007 közt közel 30%-kal emelkedett, a reálbérek több mint 14%-kal nőttek, az egy munkóra jutó költségek tekintetében Magyarország ma már egyáltalán nem tartozik az alacsony bérű országok közé. Ez persze nem baj, mert egyre inkább a képzettségre építő szakmákba érkezik a befektetés, de a fentiek alapján senki sem állíthatja meggyőződéssel, hogy rosszabbul élünk, mint 4, 8 vagy épp 10 éve. Szakmailag megalapozottan az sem állítható – kivéve persze az egyes szerzők munkássága révén a tömegtájékoztatóban terjedő, saját maguk kiötlötte, és így külső szemlélők által szakmailag ellenőrizhetetlen statisztikák esetét – hogy az életnívó egészében a 70-es vagy a 80-as évek végének szintjén lenne. Ez már csak a termékválaszték cserélődése, a szabad választás megnyílása, a verseny és sok más jólétnövelő körülmény miatt sincs így. Az persze igaz, hogy ha valakinek sok az eltartottja, nincs állása, beteg vagy más módon kikerült a piaci jövedelemszerzés köréből (amelyből, csöndben mondjuk, a második vagy feketegazdaság nem csekély mértékben⁹ ma is részesül), akkor e családok és személyek élete bizonyára nehezebb. De nem ez az országos átlag.

⁷ E kérdés kifejtése valóban monografikus terjedelmet igényel (Csaba 2006).

⁸ Az adatok forrásai, ha külön nem jelezzük, az Európai Központi Bank statisztikai zsebkönyve (2006. december) és a Magyar Nemzeti Bank által közreadott különféle jelentések (elérhető: www.mnb.hu).

⁹ Utóbbi csak becsülni lehet, jelenleg a GDP 20-23%-ára teszik, szemben mondjuk a görög és román 40%-kal, vagy a skandináv 5-7%-kal.

A szegényeket sújtó legsúlyosabb adónem az *infláció*, mert az közvetve és a kevésbé módosabbak fogyasztását, valamint megtakarítását különösen kedvezőtlenül érintve osztja el a megtermelt jövedelmet az erőteljesebb alkuerejű társadalmi csoportok javára. Magyarország e területen messze maradt az EU átlagától, ahol is az Európai Központi Bank sokat vitatott pénzügyi politikájának hatására mind 1996–2000 közt, mind pedig 2001–2005 között 2,4% volt az infláció, 2006-ra ennél alacsonyabb (2% alatti) érték valószínű. Magyarországon viszont ugyanebben az időszakban a meglehetősen magas, 15,1%-os átlagérték lényegében megharmadolódott, 5,8%-ra csökkenve 2001–2005 közt, míg a 2006-os előzetes érték 3,9%. Szó sincs tehát arról, hogy szervesen, erőltetve vagy éppen teljesen eredménytelenül vitték volna le az árszínvonal növekedését. Igaz, az eredmény lehetne lényegesen jobb, hisz számos más átalakuló országban is az – Bulgáriát, Csehországot és Lengyelországot is beleértve. Mégsem kétséges, hogy a tendencia csökkenő. 2007-ben nem egy tartósan magas inflációs pályára állunk rá, hanem egyszerű intézkedések hatására átmenetileg emelkedik az infláció, ami a szakmai konszenzus szerint 2008–2009-ben csökkenni fog, ha ennek mértéke jelenleg bizonytalan is.

Összegezve tehát nem kétséges, hogy Magyarországon az életkörülményeket leginkább meghatározó mutatók alakulásának iránya egészében kedvező, ha mértéke lehetne jobb is. Kivétel ez alól a foglalkoztatás, ahol 1996–2000 közt még évi átlag 1,2% volt, 2000 óta viszont alig 0,2% a növekedés. Mivel hazánkban a 15–70 éves korosztályból szembenűnően kevesen – 100-ból 56-an – dolgoznak, míg ez az érték Japánban, Svédországban vagy az Egyesült Államokban meghaladja a 70%-ot is, ez az arány arra utal, hogy a magyar gazdaság nem teremt kellő számú munkahelyet, ami viszont társadalmi feszültségek forrása. Egyrészt azért, mert ha a lakosság mintegy hatoda, amely a legfejlettebb országokban – egyébként magas termelékenységgel – jövedelmet termel, nálunk az adókból finanszírozott nyugdíjrendszert terheli. Utóbbiba – a csökkenő gyerekszám miatt – egyre kevesebben fizetnek be, míg az előregedés miatt egyre többen válnának haszonélvezőivé. Másrészt a munkapiacra megjelenők azok, akiknek közvetlen érdekük a társadalom nyugodt és rendezett körülményeinek fönntartása, a munka alapú társadalom működtetése. Minél kevesebben vannak, annál élesebb a dolgozók és eltartottak érdekütközése, főleg ha a nem dolgozók nem a családban élő gyermekek vagy a családban élő, a ma javait létrehozó korábbi nemzedék tagja.

A vadkapitalizmus sokat hangoztatott nézetére a fenti adatoroknál túl is rácsafolni látszik számos tény. Egyfelől nem kétséges, hogy a társadalombiztosítási juttatásokat finanszírozó befizetések háromnegyedét a nemzetközi cégek teljesítik, míg a hazai tulajdonú mikro- és kisvállalkozásoknál elterjedt az adókerülés. Az eho, az eva és számos más megoldás az adórendszerben törvényesített módon széles körűvé tette a közterhek alóli kibúvást. Nem meglepő, hogy egy olyan országban, ahol a 4 millió munkavállaló közül 1,7 millió minimálbéren van bejelentve, a közszolgáltatások fedezete nemigen tud létrejönni. (Az építkezéseken dolgozó erdélyiek leleplezése a főnti anomáliákon aligha segít, legföljebb vezető tévéhírek jó.)

Nem jellemző hazánkban – a posztszovjet és a délszláv térségtől eltérően – a gazdasági viták erőszakos rendezése, a maffia társadalmi méretűvé váló elterjedése. Az sem igazolható, bár gyakorta halljuk, hogy a tőke egy oligarchikus csoport kezében összpontosulna, amely bebetonozta volna magát. A *Figyelő* által közölt éves top 200, vagy a *Magyar Hírlap*ban megjelenő 200/500 leggazdagabb magyar listája az évek folyamán figyelemre méltó változatosságot mutatott. Hol vannak ma már a rendszerváltás időszakának sztárjai, Szemenkár Erika, Lupis József vagy épp Palotás János? Az afféle „állócsillagok”, mint Kopolyi László vagy éppen Csányi Sándor és Demján Sándor a szabályt erősítő kivételek közé tartoznak e listák tanúbizonyága szerint.¹⁰

¹⁰ Bővebben bemutatja e folyamatot – és benne a hatalomátmentés elemét – Laki Mihály és Szalai Júlia (2004) elemzése.

Szerencsére hasonlóképp a *cserélődés* jellemzi a legalsó 20% legnagyobb részét is. Miközben a marxizmusból ismert mélyszegénység lényege a helyzet újratermelődése és romlása lenne, ez szerencsére a hazai szegénység *kisebbik részét* jellemzi. Empirikus vizsgálatok szerint (Szívós–Tóth 2006) a szegények nagyobbik része cserélődik. Egyrészt azért, mert az igazán „mély” szegénységben élő, régi nyugdíjas, család nélküli idősök és szórványtelepülésen élők aránya csökken. Másfelől a szegények másik nagy tömegét adó sokgyermekes családok, valamint az egykeresős háztartások esetében a nagyobb gyermekek – részleges vagy teljes – munkába állásával, családalapításával az egy főre jutó jövedelem szélsőséges hiánya csökken. Igaz, a szegénység egyéb metszetei és az ennél általánosabb depriváció és *kirekesztettség* tünetei ettől nem mérséklődnek.

Ugyanakkor az *anómia*, a körülöttünk lévő társadalom céljaitól és értékeitől való tömeges elidegenedés és elfordulás nem föltétlenül és nem is első sorban a leszakadó rétegeket érinti. Mint az az autóközlekedéstől a fehérgalléros bűnözésig terjedő körben megfigyelhető, az értékvesztés és a különféle közösségek – családi, egyházi, civiltársadalmi, szakmai, nemzeti stb. – fölbomlása csak kis mértékben társul újfajta megtartó, pozitív tartalmakat hordozó közösségek kialakulásával. Ez utóbbit nyilván botorság lenne állami sürgés-forgás révén pótolhatónak vélni.

Fontos sajátosság a magyar átalakulásban az, hogy sem maga az állam nem esett szét (mint Jugoszláviában), sem annak *jóléti rendszere nem semmisült meg* (mint a posztszovjet térségben). Sőt, 2001 óta az infláció is egyszámjegyű mértékre csökkent, és ez a folyamat folytatódik a további években. Ebből adódóan a társadalom legvédtelenebbjeit sújtó adónem, az infláció elszegényítő hatása a kétezres évekre már nem jelentkezett. Némileg nő a foglalkoztatottság, 2006-ra megközelítette a 4 millió főt, vagyis nálunk nem érvényesül a kétszámjegyű állatalansággal küzdő országok (pl. Lengyelország és Horvátország) társadalmát sújtó kirekesztődés. A fönntebb idézett forrás szerint 1:7,3 arányú *egyenlőtlenség* (a legszegényebb és a leggazdagabb tized között) ugyan európai mércével nézve jelentős, de nem páratlan. Nagyobb a skandináv országokat jellemző 1:4-nél, de kisebb az olasz-francia 1:8-nél és sokkal kisebb az orosz-ukrán 1:13-nál. A Világbank éves szemléje szerint (*Világbank 2007: 290–291*) Magyarországon a szegénység 14,5%-os aránya a világ egyik legkisebb értékét mutatja. Ebben a fejleményben meghatározó szerepe van a kiterjedt nyugdíjrendszernek, az egészségügy általános hozzáférhetőségének és a szociális védőháló más elemeinek.

Végül meg kell említeni, hogy az *EU tagság* révén Magyarország helyzete lényegesen stabilabbá és kedvezőbbé vált, mint 1995-ben volt, amikor a „kompországi státusz” sokak szemében még meghaladhatatlannak tűnhetett. Az EU szabályrendje egyfelől örökösök a demokratikus és piacgazdasági normák betartatása fölött, beleértve az árstabilitásra irányuló politikát és a költségvetési fegyelmet is. Másfelől viszont új lehetőségeket is jelent. Egyetemisták ezrei mehetnek tanulni és szakmai gyakorlatra más uniós államokba úgy, hogy a hazatérésük esélye igen nagy. A „ki fogja nálunk működtetni a tőkét” kérdésre válaszul több tízezer képzett munkavállaló és menedzser érkezett Magyarországra, akiktől a helybeliek is sokat tanultak, leginkább munka közben.¹¹ Ezt a módszert egyébként az oktatás- és menedzsmentelmélet a leghatékonyabb formának tekinti. Az ország továbbra is vezető helyen áll az egy főre jutó tőkebeáramlás és exportnövekedés tekintetében. Mindezek alapján a számos valós nehézség és veszély mellett a kitörési pontokat is látnunk kell az összkép fölvázolásakor.

¹¹ Igaz, ezt sokan jó két évszázada úgy élik meg, hogy elfoglalták a nekik járó helyeket, illetve hogy a külföldiek részaránya a nemzetgazdaságban túlzott (az sosem világos, mi lenne az optimális arány, és hogy ez milyen elméleti alapon jelölhető meg).

A következő évtized teendőiről

Nulladik pontként kell szólni arról, ami sok más országban elemi követelménynek számít. Igaz szó, a közbeszédben normának tekintett szótartás, a tényeket teljes körűen bemutató adat-szolgáltatás, a tapasztalatokkal egybevágó közbeszéd nélkül esély sincs a nehéz és még további áldozatokat is igénylő feladatok megoldására.¹² A „ki a bűnös” lenni kérdésen való merengés, a korábbi sérelmek és áldozatok sorolása mit sem érvénytelenít azon, hogy a működőképes állam és szociális rendszer még jórészt csak körvonalaiiban jött létre Magyarországon. A jövő nemzedék érdekében ezt még további kitartó munkával meg kell alapozni és lendületbe kell hozni. Mindehhez a köz szereplői közt bizonyos szóértésre, egymás elfogadására, jó szándékának elismerésére és megelőlegezésére is szükség van, valamint a személyes és történelmi sérelmek meghaladásának szándékára is. Utóbbi nyilván föltételezi az elkövetett hibák őszinte beismerését és a vétkekért történő nyilvános bocsánatkérést is, amint azt mondjuk Willy Brandt vagy Borisz Jelcin esetében tapasztalhattuk is, II. János Pál pápáról már nem is szólva.

Ez az őszinteség és tárgyyszerűség megalapozhatja az álmoktól, manipulációktól és ideológiáktól független, de az ország érdekében *nélkülözhetetlen tartós együttműködést*, ami nélkül olyan nagy távlatú lépések, mint a finanszírozható nyugellátás vagy egészségügy nem jöhet létre.¹³

A következőkben *a teljesség igénye nélkül* említünk néhány sarokponti elemet, ami az ország hosszú távú fejlődését megalapozó, az élhetőbb Magyarországot reálissá tevő lépéssorozatból bizonyára nem hiányozhat. *Elsőként* bizonyára az a követelmény fogalmazható meg, hogy az állam saját háztartását tartsa rendben, vagyis a köz pénzével (a mi adóforintjainkkal) körültekintően gazdálkodjon. Ez az elmúlt évtizedekben sosem érvényesült, ezért megfontolandó lenne az, hogy sok más demokráciához hasonlóan hazánkban is az alkotmány szintjén írják elő az államháztartás fenntarthatóan kiegyensúlyozott állapotát. Ez az alkotmányban egyetlen mondatral elintézhető, utóbb megfelelő intézményekkel alátámasztható és eljárásokkal hitelesíthető megoldás, ami a reális tervezés és számonkérés egységét hozhatná létre. Megjegyezhetjük, hogy az efféle kiigazítás egyben az euró bevezetését is belátható közelségbe hozná. Utóbbi révén viszont az ország gazdasági növekedésének tartós meggyorsulása várható, hiszen mind az árfolyamkockázat, mind a kamatfelár megszűnik. És mindenek előtt megszűnik az ország bevételi és kiadási kiegyensúlyozásának kényszere, az, ami az elmúlt évtizedek húzd meg, ereszd meg politikáját elkerülhetetlenné tette. Hisz ahogy nem számolják ki Brandenburg vagy Andalúzia fizetési mérlegét, úgy az euró övezetben sem számolják (majd) ki a magyar egyenleget. Ez pedig tartósan gyorsabb növekedést tesz finanszírozhatóvá, ha nem is „elkerülhetetlenül szükségszerűvé”. Az említett gondolatmenet jelentőségét az adja, hogy már évekkel ezelőtt kimutatható volt (*Antal 2004*) az, hogy a 90-es évek közepe óta tartó növekedés lendülete kifulladásban van, nem utolsó sorban az államháztartási egyensúly és a külső fizetési mérleg tartós egyensúlytalansága okán.

A növekedés ösztönzését, a feltételek kialakítását célul tűző gazdaságpolitikának egy kis nyitott gazdaságban, mint amilyen a magyar, igen korlátozottak az eszközei, ugyanakkor egyáltalán

¹² Az egyszerű nem azonos a könnyen megoldhatóval – ha csak a tízparancsolatra gondolunk, ez kézenfekvő. Jelentős politikonómiai irodalom foglalkozik a bizalom és a hitelesség szerepével, mindenek előtt – de nem kizárólag – a pénzügyek területén, konkrét hazai alkalmazásáról ld. Györfly (2007). Még fejlett országokban is sokszor csak botrányok révén áll helyre a rend, az Egyesült Államoktól Svédországon át Koreáig (az utóbbiban épp az egyik legnagyobb cég, a Hyundai vezetője vonult börtönbe e cikk lezárásakor).

¹³ Nem e gondolatmenet feladata annak boncolgatása, hogy miként jöhet létre az említett együttműködés akkor, amikor a két fő erő vezetői többször is kifejtik, hogy egymáson kívül bárkivel hajlamosak a közös munkára s az ezt megalapozó kiegyezésre.

nem közömbös a növekedési teljesítmény szempontjából e döntések egybehangoltsága, szakzszerűsége és távlatos jellege – avagy az említettek hiánya (bővebben kifejti *Erdős 2006*). E tekintetben – *másodikként* – az euró bevezetése tájolási pontként szolgálhatna, illetve szolgálhatott volna. Iránytű nélkül ugyanis – épp az EU régi tagállamainak tapasztalata alapján – bajosan képzelhető el, hogy a különféle részintézkedések szét ne csúsznának, a „nem tudja a jobb kéz, hogy mit csinál a bal” módjára, ahogy az az elmúlt 6-7 évben rendre megfigyelhető volt. Sorvezető és hosszabb távú távlat nélkül ugyanis nehéz áldozatot kérni, nehéz belátni azt, hogy a változások eredőjeként mikorra és főleg miképp lesz jobb mindenkinek. Ezért miközben a pénzügyi elemzők – a gazdaságpolitika évek óta megfigyelt hitelvesztését adottságnak tekintve – elnézően ítélték meg az euró bevezetési céldátumának 2006 nyarán történt földadását, a gazdaságstratégia szempontjából korántsem ily ártatlan kisiklásról van szó. Annál is kevésbé, mivel az euró bevezetését megcélzó, azaz alacsony inflációval és stabil árfolyammal, valamint kiegyensúlyozott költségvetéssel élő politika egyben a legjobb szociálpolitika. Nem olyan értelemben, hogy kiváltaná a legszegényebbek és a legelesettebbek tevékeny és célzott védelmét, de olyan értelemben mindenképp, hogy a szegények adóját és a védtelen rétegek rovására történő rejtett újraelosztást kiiktatja a közpolitika eszköztárából, méghozzá egyszer és mindenkorra. A kiszámíthatóság és a jövő nemzedék rovására történő népszerűsködés megszűnté ehhez képest járulékos előnynek tekinthető, bár korántsem elhanyagolható.

A harmadik kérdéskör, amiben a feladatok körbejárására szükség lehet, az állam *közhatalmi feladatainak* körvonalazása lehet. E tekintetben nincs és vélhetőleg nem is lehet teljes közmegegyezés, nem utolsó sorban a magyar társadalom sokrétű, történelmi eredetű, és a mai folyamatokhoz csak igen közvetetten kötődő megosztottsága és az ezt leképező politikai feszültségek tartóssá válása okán (*Szakolczai 2007*). Mivel a magyar gazdaság elmúlt két évtizedének rákfenéje, mint láttuk, a fenntarthatóan kiegyensúlyozott államháztartás megteremtésének lehetetlensége és a növekedés ebből fakadó lelassulása volt, bizonyos, hogy e téren *abba kell hagyni* az elmúlt évtized gazdaságpolitikai közbeszédét. Hiszen ez a Malév egykori jelmondatát idézően a „szárnyakat adunk vágyainak” jegyében, nem pedig a teendők józan számbavételén és a finanszírozási lehetőségek megteremtésén alapult. Utóbbi lehetett volna például a magánosítás tőzsdei útja, újabb cégek bevezetése a pesti pénzügyi piacra, amivel a hosszú távú növekedéshez szükséges források megteremthetők. Hasonlóképp fontos a hosszú távú megtakarítás egyéb formáinak, a nyugdíj- és egészség-előtakarékosságnak a kiterjesztése is, épp a fejlesztést megalapozó források létrehozása szempontjából.

Ha egy kérdésben az álláspontok gyökeresen eltérnek, alapvető tárgyalástechnikai követelményként adódik, hogy a közös álláspontot a minimalizmus, a legkisebb közös többszörös megtalálása révén alakítsák ki. Vagyis *nem a minimális állam eszméje* szól az állami feladatok minimalista meghatározása mellett, hanem az, hogy az eltérő értékek és érdekek mellett még az így becikkelyezett feladatsor is vélhetőleg olyan kiterjedt lesz, amit adókból finanszírozni nem lesz könnyű. Annál is inkább, mert a mai világban, ahol a pénz „testetlenné” vált, közel lehetetlen „bármekkora”, vagyis a befizetők által méltányosnak el nem ismert adókat pusztán állami erőszakkal behajtani. A tőke ugyanis mobil és maga is anyagtalan, vagyis a 30-as évek ideája, a tetszés szerint adóztató állam talaját veszítette. Amióta elterjedtek a területen kívüli (szakszóval offshore) pénzügyi központok az elmúlt negyedszázadban, továbbá a pénz anyagtalanná vált és a származékos ügyletekkel minden megkötés megkerülhetővé vált, az állami erőszakoskodás nem helyettesítheti az önkéntes szabálykövetést.

Az előadottakból az – *a negyedik mozzanat* – következik, hogy egyfelől a reális mértékű – az adóversenyre is tekintettel lévő – közterhek, másfelől a közpénzek átlátható, célirányos és

elszámoltatható, takarékos fölhasználása teremtheti meg azt a keretet, amelyben a más szereplők által el nem látható feladatait az állam érdemben el tudja látni. Ha ugyanis – mint ma – egy szereplő mindenért felel, akkor valójában semmiért sem tehető ténylegesen felelőssé. Ha pedig a közigazgatásban gyors a cserélődés és mindennapos a kabinetszerű (közös, osztatlan) döntés, a felelőst utólag föllelni sokszor technikailag sem lehetséges. Épp ennek az áldatlan állapotnak a megszüntetésére szükséges – *ötödik feladatként* – a jelenleginél kisebb, de jobban fizetett, kevesebb, de számon kérhető feladattal megbízott közigazgatás kialakítása. Értelemszerűen ez hosszú távú, évtizeden is túlnyúló feladat, és semmi köze az uniós pénzek reményében a hagyományos közigazgatást felforgatni célzó ötletekhez. A megközelítés lényege – az ún. új közmenedzsment eszméjéhez illően – a teljesítménymérés, valamint annak a kijelölése, hogy mi az, amit csak a közhatalom biztosíthat. Ilyen pl. az árstabilitás, a verseny tisztasága, a független bíróság, a tárgyilagossági és sokszínű sajtó, az élhető környezet, a tudományos kutatás szabadsága és sok egyéb más is. (Édességek forgalmazása, közlekedési cégek működtetése, nemesfémek és borok termelése bizonyára nem elengedhetetlen, hogy csak néhány, nem kitalált példát említsünk.) Idézzük fel: a legtöbb ellentmondás napjainkban épp a másra át nem ruházható közfeladatok ellátásában jelentkezik (államadósság, közbeszerzések, jogbiztonság).

Ebből adódik a *hatodik feladatkör*, nevezetesen a működőképes közigazgatáshoz és az állampolgárok jólétéhez is nélkülözhetetlen, jól működő gazdaság keretfeltételeinek létrehozása. Ez részben azonos a fentebb soroltakkal, a rendezett közpénzügyek, az árstabilitás és a közkiadások átláthatósága, azaz egészében a *gazdasági alkotmányosság* megvalósítása révén (legutóbb *Drinóczi* 2006). Itt különösen nagy szerepe lehet a szubszidiaritás közismert alapelvének (ami a katolikus egyházban ugyanúgy él, mint az EU-ban), nevezetesen az alacsonyabb szintek önállóságának, a helyben, önálló döntéssel elintézhető ügyek elintézési kötelezettségének, a fölös bürokráciától való tartózkodásnak. Kézenfekvő, hogy az átlátható közteherrendszer lesz képes a vállalkozó kedv élénkítésére, a piacra lépési korlátokat lebontó verseny- és piacszabályozás pedig a kis és közepes cégek növekedésének megalapozására. Végül mindezekhez a jogbiztonság követelménye is adódik, ami a meghirdetett elvek és programok fenntarthatóságát, az elmúlt évek cikk-cakkjainak mellőzését is jelenti.

Hatékony társadalompolitikát!

A társadalompolitika nem akkor tekinthető hatékonnak, ha lehetőleg *minél több* beválthatatlan ígéret teljesítését tűzi ki célul, lehetőleg a ködös jövőbe veszve és körvonalazatlan feltételekkel.¹⁴ Ellenkezőleg: a szociálpolitika a való világban (a piacgazdaságban) csak akkor eredményes, ha a magyar társadalmat sújtó különféle rendű-rangú, sokszor képzelt, sokszor tényleges feszültség közül a *legégetőbbeket* orvosolja, ha a *legszegényebbek* és a *legvédtelenebbek* helyzetén segít.¹⁵ A hatalom feladata tehát az igények sorolása, ebben az átlátható és *pártatlan* eljárások érvényesítése, és bizonyos általános etikai elvek érvényre juttatása (például a korrupció és az összeférhetetlenség tilalmának megvalósítása). Nem lehet célja ezzel szemben plurális demokráciában egy-egy meghatározott ideológia értékrendjének, világmérvének erőszakos terjesztése,

¹⁴ Ezt a közép- és kelet-európai közbeszédben általában és az átalakulás célállomása tekintetében konkrétan a svéd modellre mint célra történő hivatkozással szokták érzékeltetni. Ez a hivatkozás azonban téves, hisz a svéd modellnek épp az biztosította a túlélését, hogy az állami szerepvállalás mértékét és formáját is alárendelték a kiegyensúlyozottan fenntartható államháztartás szempontjának, vagyis ideologikus elemeitől megtisztították (ld. legutóbb magyarul Bartha 2006).

¹⁵ Ez az igazságosság filozófia elvéből közvetlenül levezethető (Rawls 1997 és 2001).

íróasztaloknál kiötlött tervezetek ráerőltetése a többségre – ez a XX. század szörnyűségei után kézenfekvő elv kellene, hogy legyen.

Az előadottakból belátható, hogy a szolidaritási elven alapuló szociálpolitika *nem* épülhet az *univerzális* jóléti állam világszerte finanszírozhatatlannak bizonyult téveszméjére. Nem feladata a történelem által megtépzott – és a Kádár-rendszer óta is féldoldalasan, sajátosan alakuló – középosztály¹⁶ kiterelvényesítése és profiljának meghatározása. Ez különösen szembeötlő egy szegény és a növekedés érdekében tartósan magas *megtakarítási rátára* utalt ország esetében. Nálunk ugyanis az az igazi kérdés, hogy vagy mindenkinek egyként juttatnak, miközben az elmúlt két évtized tapasztalatai szerint a leggyengébbek rendszeresen és jelentősen kiszorulnak (lásd roma közösség), vagy célzottan a legelesettebbek segítenek, és a többiekhez hozzásegítik a fölzárkózás esélyéhez.¹⁷

Érdemes talán még egyszer kiemelni, hogy *nem a szociális állam/kiadások minimalizálása a cél*, hanem az, hogy a valóban rászorulóknak, például a fogyatékkal élők és az egyedülálló idős emberek számára segítséget juthassanak. Ez azonban nehezen képzelhető el úgy, hogy a korábban említett alacsony munkapiaci részvétel és a többmilliónyi nyílt és részben törvényesített *közteherkerülés* (mint amilyen az eva és az ekho) a magyar szabályozás érdemi és jellemző vonása maradt 2006–2007-ben, a nagyívű reformtervek szüntelen hangoztatása közepette is. Hasonlóképp gondok forrása az, ha a közterhekkel való visszaélést nagyban űzők – például sokmillió jogosulatlan adóvisszaélések elkövetői, vagy az életvitelükkel nyilván nem összhangban adózók (és nemcsak a néhai Szeva bácsi) – rendre következmények nélkül úszhatják meg. Vagyis az adóalap szélesítése, a behajtás szigorítása és a kiadások célzottá tétele *egyazon érme különféle oldalaként* értelmezhetők csak értelmesen.

Míg a rendszerváltozás kezdetén talán elkerülhetetlen volt a békés átmenet érdekében az, hogy milliószám meneküljenek rokkant- és elönyugdíjazásba, illetve a minimálbéren bejelentettek serege is milliós legyen, ez a közteherviselés kirívó aránytalanságát jeleníti meg, és bizonyára így tovább nem finanszírozható. Nem is méltányos, de nem is lehetséges, hogy a 2,4 millió főállásban lévő viselje a közterhek négyötödét. Igaz, e helyzetben csak lassan, meggondoltan és nem utolsó sorban az új munkahelyeket teremtő önfoglalkoztatás, a mikro- és kisvállalkozások létfeltételeinek könnyítésével együtt lehet változtatni. E tekintetben értelemszerűen fontos a rendszerváltozás elejéről ismert – de azóta láthatólag feledésbe merült – kérdés az egyes lépések célszerű *ütemezéséről*. Például aligha vezet célra vezető az, ha a „népnevelő” jellegű intézkedéseket, mint a vizitdíj bevezetése, a sokmilliárdos állami kiadási tételek megkurtítása előtt, netán *helyett* vezetik be.

A magyar szociológia már évtizedekkel ezelőtt rámutatott arra a sajnálatos – és máig axiómának tekinthető – tényre, hogy hazánkban a szegénységi kockázatot meghatározó tényezők közül talán a legelső a *gyermekvállalási kedv*. Minél nagyobb családba születik valaki, annál nagyobb a szegénységi kockázata. A demográfiai trendek a nemzet jövője és a nyugdíjrendszer tartós finanszírozhatósága szempontjából egyaránt aggasztó. Ezért nem kétséges, hogy az állami szociálpolitika súlyponti területe kell, hogy legyen a nagycsaládok támogatása, a gyermekvállalás ösztönzése, az emberhez méltó életkörülmények megteremtéséhez való közösségi hozzájá-

¹⁶ Gondolatébresztő esszéit közölte a kérdéssel e cikk véglegesítésével egy időben Kolosi Tamás a Népszabadság 2007. február 10-i számában.

¹⁷ Ez értelemszerűen nem a függőség kultúráját meggyökereztető, sőt nemzedékeken átörökítő feltétlen és parttalan segélyezés gyakorlatát jelenti. Ennek veszélyére klasszikus elemzések – pl. Polányi – is utaltak, de az átalakulás összefüggésében külön is kiemelte az egy évtizede írott – és nemrég magyarul is megjelent – összegzésében O. Blanchard (2006:147).

ulás.¹⁸ E tekintetben kimondottan támogatásra méltónak tűnik az a gyakorlat, hogy a család-támogatást az iskolába járáshoz kössék, és utóbbit ellenőrizzék. Igen fontos a tehetséggondozó programok és ösztöndíjak rendszere is.

Ebben az összefüggésben vissza kell utalnunk a fejlődés-gazdaságtan régi felismerésére, mely szerint a munkára foghatóság megteremtésében az *alapfokú közoktatás szerepe a meghatározó*. Miközben hazánkban az elmúlt másfél évtized a felsőoktatási reformok jegyében telt, az újabb felmérések (Gazsó 2006) a közoktatás mélyrepülését diagnosztizálták. Az elemzés szerint például az általános iskolát elhagyók 40%-a funkcionális analfabéta, vagyis a nevének leírását meghaladó feladatok ellátását (pl. a térképen vagy a menetrenden való eligazodást) már nem tudja vállalni. Nem nehéz fölismerni e jelenség és a riasztóan növekvő *fiatalkori munkanélküliség* közvetlen összefüggését. Még ennél is súlyosabb az a kevésbé látható mozzanat, hogy a munkapiacról kiszoruló *más közösségekben sem igen lelik a helyüket*, a demokrácia és a közélet számára is gyakorta elvesznek és a szélsőséges mozgalmak, meg persze a bűnözés és a huliganizmus utánpótlását is képezik. Kézenfekvő ugyanis, hogy ha valaki írni-olvasni is alig tud, az kimarad a számítógépes forradalomból és számára az információgazdaság egésze egzotikumává válik, beleértve a számos ehhez kötődő nem hagyományos foglalkoztatási lehetőséget. Az otthoni- és a távmunka, de az eseti csoportmunka feltétele is az esetek jó részében a megfelelő szintű számítógépes iskolázottság és az angol nyelv valamilyen szintű ismerete is.

Ebben az összefüggésben külön, de kapcsolt feladatként kellene a társadalompolitika tengegylyébe állítani a *roma közösség integrálását* (Kertesi 2005). Mind a képzésben, mind a vállalkozásfejlesztésben, mind a közösségépítésben kiemelkedő és évtizedek óta ellátatlan közfeladatok adódnak. Érdemes lenne tanulmányozni azt, ahogyan a hagyományosan konzervatív értékrendű angolszász országok külön programokkal nem csekély sikereket értek el a nem kevésbé problematikus „látható kisebbségeik” integrálásában. A tulajdonossá tételtől a rendőrségbe való fölvetelen át a tévébemondói feladatok ellátásáig terjed az a kör, ahol konkrétan és gyakorlatiasan előmozdulhatna a kisebbség integrálása. Sajnos nálunk e kezdeményezéseknek nyomuk sincs, pedig a helyzet aggasztó.

Az *egészségügyi rendszer* tekintetében szembetűnő az, hogy az ország közismert és sokszor bemutatott rossz egészségi állapota mellett és ellenére az ágazatban körvonalazódó reformok *főképp vagy kizárólag* a költségminimálás irányában látszanak elrendeződni (legszélsőségesebb esetként lásd a gyógyszergazdaságossági törvényt és a kórházbezárásokat). Miközben bizonyára igaz, és a korábbiakban kifejtettekkel elvileg összhangban is van az a szándék, hogy e téren is valamiféle eredményes szemlélet és -gazdálkodás alakuljon ki, nagy a veszélye annak, hogy a fűdóvízzel a gyereket is kiöntik.¹⁹ Például igen nehezen képzelhető el az, hogy egy olyan országban, ahol az egészségi állapot számos ok miatt rossz, a várható élettartam viszont már jó évtizede növekszik, az ágazatból *nemzetgazdasági szinten értelmezhető* megtakarítást lehessen elérni, mint ahogy azt a 2006. augusztusi és decemberi konvergenciaprogramok készítői vélték. Vagyis, miközben bizonyára szükséges az ágazat működésének ésszerűsítése, a költségtakarékosság szempontja sosem kerülhet az emberi méltóságot megelőző helyre. E téren is sok éven át tartó türelmes munkára és kísérletezésre lesz szükség a korábbinál jobb eredmények elérése érdekében, ahol az eredmény az egészségi mutatók javulása, nem a ráfordítások csökkenése. Ugyanis

¹⁸ Nem tartozik viszont a megvalósítható ötletek közé a családi adózás, ha csak az ellenőrzés költségeire gondolunk, egy olyan országban, ahol a megszülető gyermekek közel fele már jelenleg is a házassági köteléken kívül jön a világra.

¹⁹ Tanulmányos vita alakult ki e kérdésről (is) Szakolczai György illetve Mihályi Péter és Csillag István között a Pénzügyi Szemle 2006/4. és 2007/1. számában az utóbbi szerzőpáros reform-öröpirata kapcsán.

hazánkban a GDP arányos 5,3-5,5%-os ráfordítás inkább kevésnek, mint soknak mondható az OECD országok átlagához mérve (Európában 8, Amerikában 13% körüli ez az érték).

Végül a szerző nem bújhat ki bőrből, és nem kerülheti meg az *oktatási rendszer* egészének szerepét. Az oktatási rendszer, mint minden más terület, csak világosan meghatározott cél- és értékrend mentén működtethető célszerű és eredményes/számon kérhető módon. E rendszerben az elmúlt évtizedben a parttalan kísérletező kedv, illetve a terület lényegéhez nem kötődő, a területfejlesztési és politikai presztízsszempontok túltengése volt megfigyelhető. Az oktatás – köztük a felsőoktatás – immár a fogyasztás és a szabadidő-kitöltés eszközeként jelenik meg némely elemzésben is. Mi több, a „szolgáltató egyetem” téveszméje és a bolognai folyamatnak nevezett erőltetett egységesítés hatására a magyar felsőoktatás korábbi *színvonala hanyatlásnak indult*.

Az előadottakból nem kétséges, hogy szerintem a kiút csakis az oktatás *eredeti funkciójának helyreállítása* által kereshető. Vagyis az oktatás feladata nem a szabadidő kulturált eltöltése, hanem a munkapiacra való felkészítés, egyebek mellett az élethosszig tartó tanulásra való ráneveléssel. Másfelől nem kevésbé fontos küldetése az embernevelés, a társadalomba sikeresen beilleszkedni képes *társas lény vonásainak* kimunkálása. Az elmúlt években a munkapiacra is – de a mindennapi életben is – erőteljesen megjelentek azon a vonások, amelyek az utóbbi funkció elsorvadására utalnak. Például a más felfogású, más életritmusú, más kultúrkörbe tartozó társainkkal való együttműködés sikere – a menedzsment- és a szociológiai tudományok szerint – jelentős részben a *szociális készségek*, a tanulható és tanulandó viselkedésminták, nem utolsósorban a nyelvtudás és a kifejezőkészség függvénye. Talán még közhelyszerű is lehet annak megállapítása, hogy az utóbbiak területén jelentős lemaradás észlelhető (a PISA-felmérések szerint például csak a portugálok nyelvtudása gyengébb a 14–25 éves magyar korosztályénál, és matematikából is a múlt emléke a régi dicsőség).

Az előadottak szerint e különösen hosszú – 20-25 éves – átfutási idejű területen már ma sürgető lenne a teljesítményelvet és a főttebb vázolatokat előmozdító lépések megtétele, már a tapasztalható romlás megállítása érdekében is. *A munkára képes és hajlandó állampolgárok*, az öntudatos és egymással *civiltársadalmat* alkotó polgárok sokasága aligha jöhet létre anélkül, hogy az oktatás „stratégiai ágazat” jellegéről szóló, sokat hangoztatott cél valamiképpen – anyagilag és szervezeten keresztül – a gazdaságpolitikának ne válna súlypontjává. Igen, *az emberi tőkére* való szakszerű befektetés nélkül társadalmi előrehaladást is hiába várunk, pedig erre ma már az esély és a kényszer is nagyobb, mint Széchenyi István idején volt.

Hivatkozások

- Antal László (2004): *Fenntartható-e a fenntartható növekedés?* Budapest: A Közgazdasági szemle Alapítvány kiadása.
 Bartha Attila (2006): *Visszajáró svéd kíséret?* Competitio, 5.évf. 1.szám, 153–165.
 Blanchard, O. (2006): *A posztkommunista átmenet közgazdaságtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
 Bogár László (2006): *Bokros újratöltve*. Budapest: Osiris Kiadó.
 Bruszt László (1991): *Magyarország kitérővált forradalma*. In: Kurtán Sándor–Vass László (szerk.): Magyarország Politikai Évkönyve, 1990. Budapest: a Magyar Demokráciakutató Alapítvány kiadása.
 Csaba László (1994): *Az összeomlás foratókönyvei*. Budapest: a Figyelő Kiadói Rt kiadása.
 Csaba László (2006): *A fölemelkedő Európa*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
 Drinóczi Tímea (2006): *Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok*. Pécs: Dialóg Campus.
 Erdős Tibor (2006): *Növekedési potenciál és gazdaságpolitika*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
 Gazsó Ferenc (2006): *Társadalmi struktúra és iskolarendszer*. In: Kovách Imre (szerk.): Társadalmi metszetek. Budapest: Napvilág Kiadó, 207–224.
 Györfly Dóra (2007): *Társadalmi bizalom és költségvetési hiány*. Közgazdasági Szemle, 54. évf. 3. szám 274–290.

- Hayek, F. A. (1995): *Emberi cselekvés, de nem emberi terv eredménye*. In: Hayek, F. A.: *Piac és szabadság*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 292–30.
- Kertesi Gábor (2005): *A társadalom peremén*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Laki Mihály (1989): *Az ellenzéki pártok gazdasági programjai*. Tervgazdasági Fórum, 5. évf. 4. szám.
- Laki Mihály – Szalai Júlia (2004): *Vállalkozók vagy polgárok?* Budapest: Osiris Kiadó.
- Lányi Kamilla (1996): *Szociális piacgazdaság – nálunk, most?* 2000, 8. évf. 4. szám. 8–16.
- Rawls, J. (1997): *Az igazságosság elmélete*. Budapest: Osiris.
- Rawls, J. (2001): *Justice as fairness: a restatement*. Cambridge/Mass.: Harvard University Press.
- Sen, A. (2003): *A fejlődés mint szabadság*. Budapest: Európa Kiadó.
- Szakolczai György (2007): *A magyar politikai válság anatómiája*. Élet és Irodalom, 51. évf. 7. szám.
- Szívós Péter – Tóth István György (szerk.) (2006): *Fehéren- feketén*. Budapest: a TÁRKI kiadása.
- Tőkés Rudolf (1998): *A kialakított forradalom*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Világbank (2007): *World development report, 2007*. Oxford University Press.

Salamonné Huszty Anna*

Stratégia és stratégiaalkotás a magyarországi kis- és középvállalkozások gyakorlatában

A tanulmány egy kétéves kutatási program második szakaszának eredményeit mutatja be. A kutatás célja a magyarországi kis- és középvállalkozások fejlődési életciklusainak, az egyes életszakaszok sajátosságainak feltárása, valamint stratégiáiknak és a stratégiák kialakulásának vizsgálata volt. A program részletes leírása megtalálható a Competitio 2006. márciusi számában az első szakasz vizsgálati eredményeivel és a felhasznált források listájával együtt. A kutatás második szakasza a vizsgált vállalkozói körben a stratégiai gondolkodásra, a stratégiaalkotás módjára, a követett stratégiák tartalmi elemeire, a fejlődési pályákra koncentrált. A két vizsgálati szakasz szerves egészet alkot, a második szakasz az elsőben szereplő fogalmakat, definíciókat, modelleket is használja, azok újbóli leírásától tehát a mostani második részben eltekintünk.

A jelen cikk egy kétéves kutatási program második szakaszának eredményeit foglalja össze. A kutatás első része a magyarországi kis- és középvállalkozások fejlődési életciklusainak vizsgálatára irányult, amelynek eredményeit a Competitio 2006. márciusi számában ismertettük (Salamonné 2006:51). A kutatás második szakaszában a stratégiai elemekre koncentráltunk, a stratégiai gondolkodásmód, a stratégia szándékok megjelenésének folyamatai és konkrét tartalma állt a fókuszpontban. A következőkben az előző cikkben leírt és értelmezett fogalmakat és modelleket használjuk.

A kutatás második szakaszában a *kiinduló hipotéziseink* a következők voltak:

1. A vállalkozások fejlődését, irányítását stratégiai megközelítésben értékelve a magyarországi kis- és középvállalkozások esetében különböző típusokat azonosíthatunk. Egy kis hányaduk tudatosan felkészül a jövőre, átgondolt, többnyire írásban is kidolgozott stratégiával rendelkezik. Ezek a vállalkozások eljutottak az irányítási életciklusok magasabb szintjeire. Legnagyobb részüknél azonban a stratégia szerves fejlődés révén alakul: figyelik és kihasználják a lehetőségeket, megpróbálják erősíteni a képességeiket, cselekvéseikben, döntéseikben megfigyelhetők viselkedési minták, kirajzolódnak stratégiai irányok, de csupán reagálnak a külső hatásokra, nem kezdeményeznek, akcióikat nem tervezik meg előre. Ezek a vállalkozások a „csecsemőkor” és a „kreativitás” életszakaszát többnyire megélik sőt számos közülük eljut az „irányítási” életfázisba is. A további növekedést vagy nem akarják, vagy nem tudják megvalósítani. Nem tételezzük fel tehát, hogy az „irányítási” életfázisba csak tudatosan kialakított stratégiával juthatnak el a vál-

* Salamonné dr. Huszty Anna az Általános Vállalkozási Főiskola tanszékvezető főiskolai tanára, a Szent István Egyetem docense.